

CUMHURİYET DÖNEMİ TOPLUMSAL DİNAMİKLER

SOCIAL DYNAMICS OF REPUBLICAN PERIOD

Serkan GÜZEL*

Özet

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e toplumsal değişim sorunsalını devlet-toplum bütünleşmesini gerçekleştirebilme düzeyi açısından ele almaya çalışan bu yazının temel argümanı, yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'in toplumsal dinamikleridir. O dönemdeki toplumsal değişimi sosyolojik perspektiften okunaklı ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymak için tüccar, eşraf ve bürokrattan oluşan sınıfsal yapının analizi oldukça önemlidir. Gerçekten de o dönemde Batılı Endüstri Devrimi'nin benzeri bir endüstrileşme hamlesini gerçeğe dönüştürebilmek, büyük ölçüde bu sınıfsal yapı arasındaki uyuma bağlıydı. Ancak tüccar ve eşrafın bürokratin şart koştuğu endüstrileşme hamlesine yönelmeyerek ticarete yönelmesi, bu üçlü sınıf yapısı arasındaki çelişkileri daha da pekiştirmiştir. Böylelikle yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte hedeflenen batılı toplum yapısının oluşumu ve gelişimi olasılığı da tam anlamıyla ortadan kalkmış oluyordu. Kaldı ki yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte gerçekleştirilmek istenen toplumsal değişimin 5000 yıllık Türk kültür kodundan ilk kez kopuş anlamına geleceği göz önünde bulundurulduğunda, bir anlamda batılı hale gelmenin hemen hemen olanaksız olduğu haliyle açıkça ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet, endüstrileşme, sermaye birikimi, devlet-toplum bağlantısı.*

Abstract

The fundamental argument of this article that evaluate transformation issue from Ottoman to Republic of Turkey from the viewpoint of society-state combination are societal dynamics of newly established Republic period. Analysis of class structure consisting of merchant, gentry and bureaucrat is fairly important in order to put forth societal change in this period from the perspective of sociology as readable and understandable. Actually, realization of industrialization attach as same as Western Industrial Revolution in the given period was closely linked with compromise of this class structure. However, that inclination of merchant and gentry to commerce instead of industrialization that set from bureaucrat to others fairly strenghtened the contradiction among these three social classes. So, the possibility of formation and development of western style society with targeted newly established republic was completely removed. Moreover, That societal transformation which was planned to realize by means of newly established republic means the first disengagement from 5000 years Turkish cultural code taken into account the impossibility of becoming western will be clearly revealed, in a manner of speaking.

Key words: *Republic, industrialization, capitali accumulation, state-nation connection.*

A-Giriş

Değişim, insanlık tarihinin öteden beri çözmeye çalıştığı çok önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bilindiği gibi çeşitli düşünürler değişim kavramının çerçevesini çizmeye çalışmış ve bu suretle birbirinden farklı değişim tanımları ortaya çıkmıştır. Ne var ki, aynı tanımlamayı toplumsal değişim kavramı için gerçekleştirmek oldukça güçtür. Toplumsal değişim analizinde gerçekten

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: sguzel@pau.edu.tr

de bir toplumu oluşturan temel bileşenler mi, yoksa bu söz konusu bileşenlerin türevleri mi göz önünde bulundurulacaktır sorusu günümüzde bile hala gizemini koruyan önemli sorulardan bir tanesi olarak karşımıza çıkar. Öyle ki, pek çok makro sosyoloji kuramı bile günümüz toplumlarındaki değişimi açıklamakta sınıfta kaldığından dolayı dikkate değer oranda sosyoloji kuramı bugün ciddi bir bilimsel kriz ile karşı karşıya kalmaktan kendini alamamıştır. Günümüz sosyolojisinde makro kuramlardan mikro kuramlara geçişin en önemli gerekçelerinden biri de bu olmuştur denilebilir.

Toplumsal değişim her ne şekilde ve çeşitlilikte ele alınırsa alınsın, bir toplumun nesnel olarak sermaye birikimi, öznel olarak da girişimci sınıfı göz ardı edilerek incelendiğinde sosyolojik perspektiften uzaklaşmış olacağı açıkça ortaya çıkar. Gerçekten de, toplumsal değişimi özellikle sosyolojik perspektiften belirgin bir şekilde ortaya koyabilmek, büyük ölçüde bir toplumun temel yapı taşı olan sermaye birikim süreci ile onun kullanıcı öznesine bağlıdır. O kadar ki, girişimci sınıf hemen hemen her toplumsal değişimin itici motor gücü olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımdaki haklılık payı, bir toplumdaki başka hiçbir sosyal sınıfın kaybedecek çok şeyi olduğu için ürkek ve çekingen ama aynı zamanda sermayesine sermaye katma mecburiyeti olduğu için akıllı, stratejik ve atılgan nitelikleri bir arada bulundurma niteliği olmamasından kaynaklanır. Bu öylesine bir sosyal sınıftır ki, aynı zamanda halk ile devlet arasında rasyonel düzenleyici bir katalizör işlevini de beraberinde yürütür. Başka bir deyişle girişimci sınıf, bir yandan halkın çeşitli kesimlerinin birbirinden farklı gereksinimlerini karşılama yeti ve becerisine sahip olması, diğer yandan devlet-vatandaş ilişkisini pekiştirmesi nedeniyle dolayı bir toplumdaki işlevsel rolü göz ardı edilemeyecek bir sınıf olarak değerlendirilmelidir. O kadar ki, Antonio Gramsci'nin hegemonyası ya da Louis Althusser'in DİA'ları, bu girişimci sınıfın doğrudan ya da dolaylı üretim pratiklerinden çok da bağımsız değildir. Şöyle ki, Gramsci'ye göre hegemonya devletin bir aracı değildir; tam tersine devletin, toplum üzerindeki baskısını azaltma olanağı tanıyan sivil toplumun gücüdür. Gramsci, böylelikle dikkatimizi devlete karşı birbirinden farklı sosyal sınıf ve grupların konsensusuna dayanan birleşmiş aktörlerin gücünden gelen hegemonya gerçekliğine çekmeye çalışır. Ayrıca, hegemonyanın yalnızca alt sosyal sınıfların varlıklı sosyal sınıfların çatısı altında toplanmaya rızası olması durumunda ortaya çıkabileceğini vurgular. Nihayetinde, Gramsci farklı sosyal sınıflar ve gruplar arasındaki konsensüse göre bir hegemonya oluşması durumunda yönetim sürecinde devletin toplumun dinamiklerini göz ardı edemeyeceğine ve bunun bir sonucu olarak sosyo-ekonomik politikasını bu bağlamı dikkate alarak oluşturması gerektiğine dikkate çeker.¹ Üstelik sosyal gerçekliğin bir yönünün ekonomi diğer yönünün politika olduğu ve bu iki yönün diyalektik ilişkisinin toplumsal değişimin neliğini belirlediği göz önünde bulundurulduğunda Gramsci'nin hegemonya kavramının işlevselliği ve anlamlılığı daha iyi anlaşılır.

¹ Esteve Morera, "Gramsci and Democracy", *Canadian Political Science Association*, Vol. 23, No.1, 1990, s. 24-34.

19. yüzyılın önemi, bir anlamda tüm dünyada eş zamanlı olarak imparatorluklar çağını bitirmesidir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde imparatorluklar çağı sona erince yine eş zamanlı olarak ulus/devletler çağı başlamıştır. Ulus/devletlerin ortaya çıkışı her ne kadar Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan toplumsal hareketlenmelere bağlanmak istense de, modern toplumun koruyucu-simgesel ideolojisi olan ulus/devletlerin oluşumu, her şeyden önce üretim güçlerindeki artışa bağlı olarak kendi yapısına sığmayan feodal toplumdaki üretim ilişkilerinin değişmesi sonucu, ticaret hayatını ön plana çıkaran İngiliz Endüstri Devrimi'ne bağlı olarak açıklanmalıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde çağdaşlaşma sürecinin ekonomik alt yapıyı değiştirmekten çok politik-ideolojik çerçeveyi güçlendirmeye bağlı olduğunu sanması,² üretim-tüketim ilişkisine dayanan sosyo-ekonomik politikayı göz ardı ettiğini açıkça ortaya koyar. Böylece batıdaki Rönesans ve Reform hareketlerini nesnel bir şekilde değerlendiremeyen ve buna bağlı olarak Fransız İhtilâlî'nin politik sonuçlarından etkilenen Osmanlı devleti, 1760'larda kuzey-batı Avrupa'da başladığı kabul edilen ve yaklaşık 250-300 yıl sonra da Amerika'ya yayılan Endüstri Devrimi'nin³ avantajlarını değerlendirememiştir. Ayrıca tefeciliğin yaygınlaşması ile başlayıp kredi organizasyonuna gidilmesi ile olgunlaşan batılı toplumlardaki sermaye birikim süreci, Osmanlı ekonomisinin dış dünyadaki gücünü her geçen gün daha da azaltmaya başlamıştır.⁴ Bu bakış açısından Osmanlı toplum yapısının çağdaş dünyanın gerisinde kalmasının, sadece kendi iç sosyo-ekonomik politikası ile sınırlı değil, aynı zamanda Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayıp, Fransız İhtilâlî ve Endüstri devrimi ile olgunlaşan kapitalist üretim ilişkilerinin hamisi olarak karşımıza çıkan batılı burjuvazi ile yakından ilişkili olduğu açıkça ortaya çıkar. Böylece Osmanlı toplumunun gerileme nedenlerinin ne ekonomik, ne politik, ne de sosyal etkenlerden yalnızca birine göre açıklanamayacağı,⁵ sosyal yaşama yön verecek sosyo-ekonomik politikanın işlevselliği ile açıklanabileceği daha iyi anlaşılır.⁶

Bu bağlamda iki ana bölümden oluşacak bu yazının ilk bölümünde Cumhuriyetle birlikte devletin topluma yön vermeye çabaladığı sosyo-ekonomik politika nam-ı diğer liberalizmin çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise Cumhuriyet ile benimsenen liberal politikadan uzaklaşılmasının gerekçesi, devlet desteğine bağlı olarak sermaye birikim sürecini gerçekleştirecek olan girişimci sınıf tartışmaya açılmaya çalışılacaktır.

B-Liberalizm

Ekonomik olmanın ötesinde siyasi, hukuki ve kültürel hatta felsefi boyutları ile birlikte topyekün sosyal bir sistem olarak karşımıza çıkan liberalizme ilişkin ekonomik, sosyal ve felsefi yaklaşımların sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Ancak liberalizmin genel anlamda olumsuz bir sosyal sistem olarak görünmesinin en önemli nedenlerinden biri de kapitalizmle özdeşleştirilmesinden ileri gelir. O kadar

² Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s.91-92.

³ Peter N. Stearn, *The Industrial Revolution in World History*, West View Press, United Kingdom, 1993, s.1.

⁴ Sabri F.Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s.191.

⁵ Sabri F.Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s.61.

⁶ Mustafa Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.47-53.

ki liberalizmi, eşitsiz, adaletsiz ve faydacı bir sistem olarak ortaya koyan hatırı sayılır yaklaşım vardır. Bu bağlamda liberalizmin özgürlük anlayışını bir düzensizlik ortamını ifade eden başıboş durumdan tamamen ayırmak oldukça önemlidir. Gerçekten de liberalizmin özgürlük anlayışına göre bireyin dışsal müdahale olmadan davranabildiği alan ne kadar büyükse, özgürlüğü o kadar geniştir.⁷ Her şeyi algılayan, bilen, değerlendiren tek bir akıl olmadığını ve salt aklın belirleyiciliğine karşı tavır alan klasik liberalizm, bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinden doğan bireysel tercih ve kararlarla ortaya çıkan bir “kendiliğinden düzen”in altını çizer. ilkel kabileler zamanında ortaya çıkan hiçbir hesaplayıcı akıl unsurunun etkisinin bulunmadığı daha çok içgüdülerle işleyen kendiliğinden düzenin liberalizm için önemi, piyasa mekanizmasına evrilmesinden ileri gelir⁸. Üretim araçlarının sahipliğine dayanan sosyal sistem olarak değerlendirilen piyasa ekonomisinin temel bileşeni hiç kuşku yok ki özel mülkiyettir.⁹

Ekonomik girişimcilik, kavramı kendiliğinden doğan düzenin piyasa ekonomisine geçmesini açıklayan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Hayek’in kendiliğinden düzenden piyasa ekonomisine geçişte kullandığı bir diğer kavram ise genişlemiş düzendir.¹⁰ Hayek’e göre genişletilmiş düzeni üreten ve insan toplumlarının bugünkü hacimleriyle var olmasını olası kılan tedrici olarak gelişen özellikle bireysel mülkiyet, dürüstlük, özleşme, değişim, müdahale, rekabet, kazanma ve özel hayat ile ilgili insan davranışlarıdır. Bu bağlamda komşuluk ilişkisine endekslili kabile düzeninden bireysel mülkiyet ve sözleşme kurallarına (yasa) endekslili genişlemiş düzene geçiş ile birlikte insan davranışları da değişmek zorunda kalmıştır.¹¹ Hayek’e göre¹² piyasa mekanizmasının iki niteliğinden biri piyasanın kendisi bir düzeltici, uyarlayıcı işlevidir. Böylelikle piyasa mekanizması, insan davranışının diğer insanların amaç ve hedefleri ile uyumadığı durumlarda bireysel eylemler bağlamına uyumlu hale getirmek üzere koordinasyon işlevi görür. Piyasa mekanizmasının ikinci niteliği ise piyasa dışından müdahalelerle kendi kendini ortadan kaldıran dinamik bir süreç içermesidir. Gerçekten de liberalizmin önemle üzerinde durduğu, özgürleştirici ve girişimci olan piyasa ekonomisine göre tüketicilerin önünde milyonlarca seçenek vardır. Bu seçenekler, merkezi bir kararlarla belirlenmekten ziyade tüketicilerin talepleri aracılığıyla belirlenir.¹³

⁷ A. Nuri Yurduseven, “Liberalizmin Türkiye Atağı”, *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayınları, Sayı:22, Ankara, 1993, s.107.

⁸ Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.118-120.

⁹ Yurdseven, *a.g.m.*, 108.

¹⁰ Yayla, *Liberal Bakışlar*, s.117; Atilla Yayla, *Liberalizm*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.24. Hayek’in kendiliğinden doğan düzenle aynı anlamda kullandığı ve önem verdiği bir kavram genişlemiş düzendir. Diğer sosyal bilimciler gibi Hayek de sosyal düzeni açıklarken kendiliğinden doğan düzenin nasıl piyasa ekonomisine evrildiğini çok iyi ortaya koyamadığından kendiliğinden doğan düzenin karmaşık hale geldikten sonra belli organizasyonları da beraberinde getirdiğini – ki bu devlettir – söylerken kurucu bir öge olan devlet kavramını kullanmak istememiş bunun yerine genişlemiş düzen kavramını kullanmıştır. Çünkü sosyal düzeni açıklarken hem içgüdülerin hem de aklın etkili olduğunu düşünmüş, fakat belirli bir tarafta yer almadığı için değişim sürecini böyle ifade etmiştir.

¹¹ Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.117-119.

¹² Yayla, *Özgürlük Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.140.

¹³ Mustafa Erdoğan, “Anayasal Demokrasi Perspektifinden Türkiye”, *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayınları, Sayı 60, Ankara, 2000, s.47; Atilla Yayla, *Liberalizm*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.118.

Her ne kadar liberal yaklaşımlar doğal düzenden genişletilmiş düzene piyasa düzenine kendiliğinden gelişmeler sonucunda geçildiğini vurgulamış olsalar da, aslında bu geçişin kontrol ve yönlendirmelerini yapacak olan bir mekanizmanın varlığını ve işlevselliğini göz ardı etmek oldukça güçtür. Aslında doğal düzenden genişletilmiş piyasa düzenine geçişi sağlayan mekanizma olarak değerlendirilen devletin rolünün liberal yaklaşımlarca göz ardı edilmeye çalışılmasının nedeni, piyasanın kendi kendine işleyebilecek yeterliliğe sahip olduğunun ve piyasa dışından herhangi bir müdahalenin olması durumunda piyasanın işleyişinin dikkate değer şekilde bozulacağı düşüncesidir. Ne var ki kamuda güvenlik, eğitim, sağlık, sosyal hizmet vb. gibi özel girişimcilik tarafından üretilemeyecek bazı alanlar söz konusudur. İşte bu alanlarda kamu kaynaklarını değerlendirerek topluma hizmet götürecek tek mekanizma olan devleti, sadece liberal yaklaşımların değil, aynı zamanda pek çok ekonomik yaklaşımın da göz ardı etmesi beklenildiği kadar kolay değildir¹⁴ ve devlet bu tür hizmetleri hiç kuşku yok ki piyasa mekanizması içerisinde üretir ve yönetir.

C- Sermaye Birikimi Çabaları

Cumhuriyet'in kuruluşu, daha önceki dönemin dış kaynaklı; dış kaynaklı olduğu kadar da ideoloji endeksli değişme süreçlerinden kurtulma olanağı sunması açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilir. Cumhuriyet Dönemi'ni daha önceki ideolojik batılılaşma çabalarından farklılaştıran diğer bir önemli ayırım noktası ise, batının ulaştığı endüstrileşme düzeyini yakalama kaygısının tekrar gündeme ge(tiri)lmesidir. Cumhuriyet ile birlikte endüstrileşmek için sermaye birikiminin oluşturulmasını önceleyen sosyo-ekonomik politikalara öncelik verildiği halde, bağımsızlık mücadelesinin ağır ekonomik sonuçları, kendi iç dinamiklerimizle endüstrileşmemize pek fazla olanak tanımamıştır. Yine de savaş ekonomisinin zararları en aza indirilerek, ulusal ekonominin canlandırılmasına yönelik sosyo-ekonomik politikalara ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Yerli tüccarların yatırım yapması amacıyla öncelikle liberalizme yönelmesi, ulusal ekonomiyi canlandıracak sosyo-ekonomik politikanın en temel göstergesi niteliğindedir. Ancak yatırım yapacak özel sermaye bulunamayınca, zorunlu olarak devlet yatırımlarına dönülmek zorunda kalınmıştır. Devletin bu dönemde kamusal ve özel sermaye birikimini sağlayacak koşulları oluşturmakla, önceki dönemlerde kaybedilen ulus/devlet onurunun tekrar kazanılabileceğini ve dış borçlanma olmadan endüstrileşebileceğini kanıtladığına dikkat çeken Berkes,¹⁵ aslında yeni bir toplumun sosyo-ekonomik politikasının belirginlik kazandığını öne sürmüştü.¹⁶

"Bu dönemdeki devletçi sosyo-ekonomik politika, bir yandan sermaye

¹⁴ Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.157-167.

¹⁵ Berkes, *a.g.e.*, s.105-108.

¹⁶ İpekçi'den aktaran Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.349-351.

birikimini hızlandırma” yolu; diğer yandan da “*dünya genelinde etkili olan sosyalizm tehlikesini yönetebilecek yeterliliğe sahip olmak*” anlamına geliyordu.¹⁷ Bu bakış açısı, öte yandan Osmanlı’dan kalan yerli sermayenin dünya genelinde etkili olan ekonomik ve politik krizlerle başa çıkmasını belirgin bir şekilde güçleştirmiştir. Bu bağlamda dünyadaki ekonomik ve politik krizlere karşı mücadele stratejileri geliştirebilmenin yolunun sosyo-ekonomik politikanın yeniden gözden geçirilmesinden geçtiği düşünülmeye başlanmıştır.¹⁸ Sosyo-ekonomik politikanın yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği, aynı zamanda 1930’ların yalnızca kamu yatırımları yapan devletçiliği 1940’larda bir yandan özel sektöre çeşitli ayrıcalıklar sağlayan; diğer yandan da devletin ekonomideki belirgin rolünü sürdürmedeki kararlılığını ön plana çıkaran bir duruş niteliği gösterir. Öte yandan Batıdaki tefecilik ve kredi organizasyonlarının Osmanlı toplum yapısında gerçekleşmediğinin farkına varan Osmanlı bürokrasisi, geç de olsa bir ulusal sermaye yaratmanın iki toplum arasındaki farklılığı azaltacağını düşünmeye başlamıştır.¹⁹ Türk toplum yapısının tarihi-kültürel niteliklerinden belirgin bir şekilde farklı olan bu yaklaşım, sınırlı da olsa sermaye birikiminin ivme kazanmasında işlevsel rol oynamıştır. Ne var ki, Jön Türkler’in bir yandan yerel endüstrinin gelişimini sağlayacak sosyo-ekonomik politikalara (kapitülasyonların kaldırılması) ağırlık vermesi; diğer yandan da bu gelişmelerin kontrolden çıkabileceğine ilişkin kaygısı, endüstrileşme hamlesini başlatmak için yola çıkan Osmanlı bürokrasisinin, tam tersine sermaye birikim sürecini olumsuz yönde etkilemesi ile sonuçlanmıştır.²⁰

Batıdaki şekilden farkı olsa da üst yapı kurumlarından başlatılan bu toplumsal değişim süreci, politik yapıyı devletçi ve liberal şekilde iki temel kategoriye ayırmıştır. Bu toplumsal değişim sürecinde bürokrat, tüccar ve eşraf arasındaki sınıfsal farklılıkları göz önünde bulundurmamak oldukça önemlidir.²¹ Böylelikle Milli Mücadele’nin kazanılmasında bürokratların kahramanlık gösterdiği ve eşrafın en çok ekonomik kayba uğradığı gerekçesiyle politik sistemde söz sahibi olmayı talep ettikleri görülür. Öte yandan, tüccar, uzun süre Milli Mücadele’nin dışında durduğu halde, zaferin geleceğini anlayınca son anda kazanca ve dolayısıyla iktidara ortak olmaya çalışan sınıf olarak karşımıza çıkar. Söz konusu sınıfsal değişim, bürokrasinin savaş yıllarında kendilerinden topladığı vergilerdeki artıştan ve hiçbir gerekçe gösterilmeksizin el konulan işletmelerden açığa çıkan zarardan kurtulmak isteyen eşraf ve tüccarın, yeni bir koalisyon arayışına girmesi ile ivme kazanmıştır. Eşraf ve tüccarın kendine alternatif bir koalisyon ortağı aradığının farkına varan bürokrasi, sınıfsal değişimi engellemek uğruna eşraf ve tüccara her geçen gün daha fazla ayrıcalık tanımaktan geri kalmamıştır. Bu gelişmeler, devletin kendine sağladığı ayrıcalıkları ve emek üzerindeki etkin rolünü koşullar elverdiğince iyi değerlendiren girişimci sınıfı göz ardı edilemeyecek şekilde güçlendirse de, en azından o dönemde söz konusu girişimci sınıfın öngörülen sermaye birikimini gerçekleştirmede sınıfta kaldığı yadsınamayacak bir gerçek

¹⁷ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye...*, s. 353.

¹⁸ Hikmet Özdemir, *Tarih ve Politika: Bir Arayışın Notları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.43.

¹⁹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.370-371.

²⁰ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.116.

²¹ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s.269-292.

olarak karşımıza çıkar. Öngörülen sermaye birikiminin gerçekleştirilemeyeşinin nedenlerinden biri geniş pazar koşullarının oluşmaması, diğeri ise esnaf ve eşrafın devletle ilişkisinin büyük ölçüde emek karşılığı geçimini sağlayan köylü ve işçinin vergisini artırmakla yetinmesidir.²²

Vergilerin her geçen gün daha fazla artması, daha önceki dönemlerde benzerine pek rastlanmayan oranda kalabalık, güçlü ve zengin bir köylü grubu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca göç eden azınlıklardan kalan çiftlikler ve zanaatkâr malikâneleri, bu sermayenin endüstriye yönelmede sermaye yapılması şartıyla bürokratlar tarafından eşraf ve tüccara adeta devredilmiştir.²³ Ne var ki o dönemdeki toplumsal dinamikler, eşraf ve tüccarı, risk düzeyi yüksek olan endüstriden ziyade risk düzeyi düşük olan ticarete itmiştir. Endüstri yerine ticarete eğilim, hem bürokratlar ile girişimci sınıf arasındaki sınıfsal çelişkileri pekiştirmiş, hem de 1800'lü yıllardan bu yana kollanan endüstrileşme olanaklarından birini daha ortadan kaldırmıştır.²⁴ Söz konusu sınıfsal çelişkileri olabildiğince azaltmayı planlayan eşraf ve tüccar, kendi çıkarlarına uygun düştüğü sürece devletle koalisyon kurmaktan ve çıkarlarına ters düştüğünde de devletle çatışmaya girerek varlığını sürdürme yoluna gitmiştir.²⁵ Üstelik genelde eşraf ve tüccarın çıkarlarına ters düşmemeye çalışan devlet her geçen gün onlara daha fazla taviz vererek politik gücünü koruma yoluna gitmiştir.²⁶ Batının aksine bizde, görünüşe bakılırsa, işadamı diyebileceğimiz bir tabaka, nüfuz ve iktidar sahiplerinin gâh kayırcı, gâh kahredici davranışı karşısında ufala ufala istiklâline hiçbir zaman kavuşmadan sinsi ve sığıntı halini daha uzun zaman sürdürmüş ve buna bağlı olarak yalnız üst tabaka değil, orta sınıf halk bile ağalık ve efendilik şuurunu ile iş hayatından elini ayağını çekmiştir diyen Ülgener,²⁷ girişimci sınıfın kısa yoldan güç sahibi olma kaygısını adeta gözler önüne sermiştir. Böyle bir girişimci sınıfın elbette ki, sermaye biriktirme ve toplumsal değişmeyi gerçekleştirme gibi bir kaygısının olmayacağında duraksanmasa gerektir.

Anlamalı bir sermaye birikimi olanağı olarak değerlendirilen eşraf ve tüccarın göç eden azınlıklardan kalan sermayeyi komisyonculuk ve ticarete değerlendirme çabası, aynı zamanda endüstrileşme düzeyimizi büyük ölçüde geciktirmiş; endüstrileşmenin gecikmesi ise ulusal sermayeyi her geçen gün yabancı sermayeye daha fazla bağımlı hale getirmiştir.²⁸ Zaman zaman tarımsal üretim dikkate değer ölçüde bir artış gösterse de, endüstrileşmenin 1923'ten bu yana sosyo-ekonomik politikamızın temelini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda,²⁹ eşraf ve tüccarın endüstrileşmeye yönelmek yerine dışardan alınan ürünlerin satışına dayalı ticarete yönelme stratejisi,³⁰ dışa bağımlı

²² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.149.

²³ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.227.

²⁴ Cem, a.g.e., s.317-324.

²⁵ Keyder, a.g.e., s.147; Ülgener, 1981: 198-200.

²⁶ Cem, 1999: 316.

²⁷ Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.176-177, 198.

²⁸ Cem, a.g.e., s.317.

²⁹ Ergül Han, *Türkiye'de Endüstrileşme Süreci ve Stratejisi*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1978, s.133.

³⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.147.

sosyo-ekonomik politikayı daha da pekiştirmiştir.

D-Sonuç

Türk toplumunun değişim sürecinde Türk kültür kodunun önemli bir ölçütü olan, eski Türk kültüründe ilk ifadesini bulan ve Osmanlı'nın tamamı ile Cumhuriyet'in başlangıç aşamasında etkin rol oynayan devletçi sosyo-ekonomik politikanın çerçevesinin belirlenmesi oldukça önemlidir. 5000 yıllık eski Türk kültürünü dikkate değer ölçüde etkileyen Türk toplum yapısındaki değişim sorunsalının aslında öne sürüldüğü gibi Cumhuriyet Dönemi ile birlikte değil, tam tersine Tanzimat Dönemi ile başladığını akılda tutmak oldukça önemlidir. Tanzimat'tan kasıt sadece bir dönemi içermesinden çok Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu gibi iki önemli bileşeni içermesinden ileri gelir. Öyle ki, Osmanlı Devleti hem içerde, hem de dışarda politik güç kaybına uğradıkça elde olanları koruyabilmek adına merkezi otoriteyi güçlendirme (Sened-i İttifak) ve yerli halkın dışındaki azınlıklara hak tanıma (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) yoluna gitmiştir. Ne var ki, batılı toplum yapısının Türk kültürünün önünü açacağına inanılan bu iki argüman Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek şöyle dursun daha da güçsüzleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu toplumsal tablo ile Cumhuriyet Dönemi'ne gelinmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de esasen üst yapısal-politik değişimler yeterli görülmuş, gerçekleştirilen devrimler toplumsal-ekonomik program, proje ve yatırımlarla desteklenememiştir. İşte bu yazının en anlamlı sosyolojik sonuçlarından bir tanesi de yaklaşık 13 milyon nüfus ve 13 akçesi olan bir Cumhuriyet'in başardıklarının, daha sonraki dönemlerde kaynak ve nüfus artışı olduğu halde niçin ulusal burjuvazi oluşturularak toplumsal değişimin önünün açılmadığını sorgulamaktır.

Gerçekten de ulusal burjuvazinin yaratılması devlet toplum bütünleşmesini pekiştirecek önemli bir argüman olarak karşımıza çıkar. Ulusal burjuvazinin oluşmaması, her şeyden önce ulusal ekonomimizin dışa bağımlılık düzeyini daha da pekiştirmiştir. Bu bağlamda burjuvazinin en anlamlı işlevlerinden biri de bir yandan üretmek ya da üretimini çeşitlendirerek toplumun yaşam koşullarını iyileştirme; diğer yandan da devletle olan bağlarını pekiştirerek yeni yatırım olanaklarını garanti altına almaktır. Burjuvazinin üzerine düşen toplumsal-tarihi-kültürel bu işlevi yerine getirmesi, öte yandan ekonomik yatırımların toplumsal yansıma bulmasının ve böylelikle devlet-toplum bütünleşmesinin gerçekleştirilmesinin önünü açması anlamına gelecekti. Bu bağlamda asıl yanıtlanması gereken soru peki burjuvazi niçin ortaya çık(arıl)mamıştır? Bu soruya belki de bürokrat, eşraf ve tüccar arasındaki sınıfsal uyumsuzluklar gerekçe gösterebilir. Öyle olsa bile, bu yeni bir sorunun gündeme gelmesini gerektirir: peki bürokrat, eşraf ve tüccar arasında neden sınıfsal uyumsuzluklar ve/ya da çelişkiler ortaya çıkmıştır? İşte bu sorunun yanıtı bizi gerçekten de sosyolojik bir perspektife taşır. Yanıt Sabahattin'in³¹ de öne sürdüğü gibi bütüncü yapı-bireyci yapı ikilemidir. Daha özeldir Sabahattin'in bu kavramsallaştırmasında, toplumsal yaşamın bazı alanlarında bütüncü, bazı

³¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s.18-19.

alanlarında ise bireyci olunamayacağıın altını çizer. Üretim ve çalışmayı göz ardı eden bütüncü yapı, sosyal kişilerin (girişimci sınıf-burjuvazi) dayanak noktalarını kendileri dışında aramaya mahkum kılıyor, bu da ilk aşamada bürokrasi, ilerleyen aşamalarda ise genelde devlet oluyor. Böyle tembel bir toplum yapısında sermaye birikir mi, burjuvazi ortaya çıkar mı? sorularının yanıtı da gün yüzüne çıkmış oluyor aslında. Buna karşın üretim ve çalışmanın son derece önem verildiği bireyci yapı ise, genel anlamda özel mülkiyetin çerçevesini net bir biçimde çizip üretim araçlarının serbestçe kullanılmasının önünü açıyor. Böyle üretken bir toplum yapısında sermaye birikir ve burjuvazi de ortaya çıkar. Böylelikle biriken sermaye bir toplumun bir yandan nesnel anlamda (üretim, alt yapı, hizmet, konut, barınma, mahalle, sokak, cadde vb. lerini) değiştirerek yaşam kalitesini artırır; diğer yandan da devletin elde edeceği artık ürünün hacmini genişletir. Bu bağlamda devlet, vatandaş için sosyo-ekonomik politikalar üretme kaygısı taşıyan sadece bir baba değil, aynı zamanda vatandaşına yardımcı bir baba olabileceği rolüne yükselir. Aslında devlet kutsal olmaktan çok maddi temelleri ile somutlaşmış, ulaşılabilir ve bunun bir sonucu olarak sosyal nam-ı diğer toplumun içinde bir devlet haline gelmiş olur. Devletin vatandaşa olan ödev ve sorumluluklarının, vatandaşın devlete olan ödev ve sorumluluklarından dikkate değer oranda daha fazla olduğu böyle bir devlet-toplum ilişkisinde hiç kuşku yok ki, daha önceki dönemlerde kutsal ve dokunulmaz olan devlet, artık çok daha maddi ve toplumsal bir görünüme kavuşmuş olur. Ne var ki, o dönemde bütün bu kaygılar bir kenara bırakılarak politik-ideolojik eksenin (kapitalist mi olalım, sosyalist mi; liberalizmi yoksa devletçiliği mi benimseyelim; İngiliz modeli mi daha uygun Fransız modeli mi; Alman modeli nasıl olur; proleter devrimini (?!) nasıl kontrol altında tutalım vb. gibi) şekillenmesine çaba harcanmış, bunun sonucunda toplumun devlete, devletin de topluma mesafesi hep olması gerekenden biraz daha fazla olmuştur.

Kaynakça

- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erkal, Mustafa, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- , *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- , *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Özdemir, Hikmet, *Tarih ve Politika: Bir Arayışın Notları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Pamuk, Şevket, *The Political Economy of Industrialization in Turkey 1947-1980*, 1981.

- Sabahattin, Prens, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Liberte Yayınları, Ankara, 2002.
- Stearn, Peter N., *The Industrial Revolution in World History*, West View Press, United Kingdom, 1993.
- Ülgener, Sabri F., *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984.
- , *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981.
- Erdoğan, Mustafa, "Anayasal Demokrasi Perspektifinden Türkiye", *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayınları, Sayı 60, Ankara, 2000, s.43-50.
- Yayla, Atilla, *Liberal Bakışlar*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- , *Özgürlük Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- , *Liberalizm*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- Yurduseven, A. Nuri, "Liberalizmin Türkiye Atağı", *Türkiye Günlüğü*, Cedit Yayınları, Sayı:22, Ankara, 1993, s.103 – 114.
- Morera, Esteve, "Gramsci and Democracy", *Canadian Political Science Association*, Vol. 23, No.1, 1990, s.23-37.
- Han, Ergül, *Türkiye'de Endüstrileşme Süreci ve Stratejisi*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1978.